

Μετάφραση στα ελληνικά από την ιταλική γλώσσα, της ιστορικής έρευνας του Χάρη Κουδούνα που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο 2014 στην Ρώμη από το ιταλικό επιστημονικό περιοδικό ιστορίας “Studi sull’oriente cristiano”, τεύχος 18/2014 σελ. 169-186.

**Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΡΤΑΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ¹
ΚΑΙ Η ΣΑΝΤΑ ΚΑΖΑ (SANTA CASA²)
ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΤΟΥ ΛΟΡΕΤΟΥ.
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ
ΔΟΥΚΑ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ**

Χάρης Κουδούνας

Αυτό το άρθρο είναι το αποτέλεσμα ερευνών, που πραγματοποιήθηκαν πριν, κατά την διάρκεια και κατόπιν της δημοσίευσης του βιβλίου “MP213 Tokyo Salonicco–Il volo della Verità”³, όπου μιλώ επίσης και για την σύνδεση που κατά την γνώμη υπάρχει, μεταξύ των δύο τόπων της πίστεως (σχ.1). Η προσπάθειά μου, τίνει της επιθυμίας μου, να γίνει μόνο μία καταβολή, για την επίτευξη παροχής περισσότερων πληροφοριών και τεκμηρωμένων εγγράφων έτσι ώστε να δωθεί, περισσότερη διαύγεια σε ένα σημαντικό θέμα, που αφορά την ιστορία της μετατόπισης της Σάντα κάζα του Λορέτου.

Κατ’αυτό τον τρόπο είναι χρήσιμο να δωθεί έμφαση, σε ορισμένες σημαντικές διασυνδέσεις μεταξύ της βυζαντινής εκκλησίας “Πόρτας Παναγιάς”, που βρίσκεται στην Πύλη στον νομό Τρικάλων Θεσσαλίας και της σάντα κάζα του Λορέτου, που βρίσκεται στην επαρχία της Ανκόνας Ιταλίας. Επίσης, μεταξύ του συμβολαιογραφικού εγγράφου Καρτουλάριουμ Κουλισανένσε (*Cartularium Culisanense*)⁴, που

¹ Παναγία είναι η περισσότερη κοινή και εύχρηστη προσωνυμία της Μαρίας, μητέρας του Χριστού

² Santa Casa μεταφράζεται ως Αγία Οικία

³ Ancona, SBC Edizioni, 2013, μετάφραση τίτλου “ΜΠ213 Τόκυο Θεσσαλονίκη-Η πτήση της Αλήθειας”

⁴ Μεταφράζεται σαν “κατάλογος” ή “μητρώο”: από το λατινικό *chartularium*, το οποίο προήρθε από το *chartula*, υποκοριστικό της λέξεως *charta* (κάρτα, χαρτί, έγγραφο). Λέγεται έτσι αυτό το βυζαντινό έγγραφο του διπλωματικού κώδικα της Κωνσταντινοπολίτικης Τάξεως της οικογένειας των Αγγέλων της Αγίας Σοφίας που ιδρύθηκε το 1290 από τον δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρο Α΄ Δούκα Κομνηνό.

βρίσκεται φυλαγμένο επί της κρατικής βιβλιοθήκης⁵ της Μοντεβέρτζινε “Montevergine” στην επαρχία της πόλης του Αβελλίνο (Avellino) και των δύο παλαιών βυζαντινών νομισμάτων, που βρέθηκαν στο Λορέτο, κάτω από τις άγιες πέτρες. Είναι ακόμη σημαντικό, να αναλογιστούμε τον ρόλο που είχαν ο Ιωάννης Α΄ Άγγελος Δούκας Κομνηνός, Σεβαστοκράτωρ και δέσποτας της Θεσσαλίας⁶, νόθος υιός του Μιχαήλ Β΄ Άγγελου Κομνηνού, η Ελένη των Αγγέλων Δούκα Κομνηνών, Δουκέσα (Δούκισσα) των Αθηνών και κόρη του Ιωάννη Α΄ καθώς και οι σχέσεις τους με την Θαμάρ των Αγγέλων Κομνηνών, ξαδέρφη της Ελένης και πριγκίπισσα της Ηπείρου. Τέλος οι σχέσεις τους με τον Νικηφόρο Α΄ Άγγελο Κομνηνό, πατέρα της Θαμάρ, δεσπότη της Ηπείρου και νόμιμο γιό του Μιχαήλ Β΄ Άγγελου Κομνηνού.

Καρτουλάριουμ Κουλισανένσε (Cartularium Culisanense)

Σήμερα έχουμε υπό την κατοχή μονάχα ένα αυθεντικό αντίγραφο του 19ου αιώνα, του συμβολαιογραφικού χειρογράφου ονομαζόμενου: Καρτουλάριουμ Κουλισανένσε (*Cartularium Culisanense*) και μερικοί ιστορικοί, εξέφρασαν αβεβαιότητα ως προς την αυθεντικότητα του εγγράφου. Προσωπικά υποστηρίζω την διατυπωμένη διατριβή του πάτερ Τζιουσέππε Σανταρέλλι (p. Giuseppe Santarelli) κατά την οποία στο άρθρο του “όσο αφορά το φύλλο 181 του *Cartularium Culisanense*”⁷ και στο βιβλίο “Η Σάντα Κάζα του Λορέτου”⁸ υπερασπίζεται την

⁵ Η Βιβλιοθήκη της Montevergine είναι μία κρατική δημόσια βιβλιοθήκη που εξαρτάται από το Ιταλικό Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, από την Γενική Διεύθυνση Βιβλιοθηκών, από τα Πολιτιστικά Ινστιτούτα και από την Πνευματική Ιδιοκτησία των Συγγραφέων και Δημιουργών. Ανήκει στις ένδεκα βιβλιοθήκες που έχουν προσαρτηθεί στα Εθνικά Μνημεία της Ιταλίας και που έχοντας ισοδυναμία με τις δημόσιες κρατικές βιβλιοθήκες της Ιταλίας, τηρεί το καινούργιο υπάρχοντα Κανονισμό των δημόσιων βιβλιοθηκών, όπως αυτό ισχύει βάσει του Ιταλικού Προεδρικού Διατάγματος της 5^{ης} Ιουλίου 1995, ν. 417 σύμφωνα με το οποίο, έχει συντάξει έναν εσωτερικό δικό της κανονισμό. Η βιβλιοθήκη έχει υπό την κατοχή της χειρόγραφα, βιβλία εκδοθέντα πριν από το 1501 καθώς και έργα του 15^{ου} αιώνα, μουσικά αποθέματα, περισσότερα από 200.000 εκτυπωμένους τόμους από τον 17^ο έως τον 21^ο αιώνα, περίπου 400 τίτλους περιοδικών και μεταξύ του υλικού του αρχείου της, 7.000 περγαμηνές καθώς και 100.000 άδετα έγγραφα.

⁶ Στον 13^ο αιώνα το βόρειο-δυτικό μέρος της Θεσσαλίας, όπως επίσης και η περιοχή της Μεγάλης Βλαχίας, ήταν οργανωμένες σύμφωνα με το σύστημα ονομαζόμενο “της πρόνοιας” εκ μέρους του Δεσποτάτου της Ηπείρου (cfr. Ν. Γ. Ζιάγκος, *Φεουδαρχική Ηπειρο και Δεσποτάτο της Ελλάδας. Συμβολή στον Νέο Ελληνισμό*, Αθήνα 1974, βλ. επίσης d. m. Nicol, *The Despotate of Epirus 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, oxford 1984; E. Chrysos, *The Despotate of Epirus*, (proceedings of the International symposium “The despotate of epirus”, Arta, 27-31 may 1990), Arta, Mousikophilologikós sýllogos artēs “ο skouphás”, [1992].

⁷ *Μηνιαίο περιοδικό* του Ιερού τόπου του Λορέτου, ν. 1 Ιανουάριος 2013, 25.

⁸ Εκδόσεις η αγία οικία (edizioni la santa casa), 2006.

αυθεντικότητα του εγγράφου. Ισχυρίζεται πως “ η υπόθεση της μεταφοράς των υλικών της σάντα κάζα της Νάζαρετ στο Λορέτο διαμέσου της βυζαντινής οικογένειας των Αγγέλων - πιστοποιημένο από τα εξαφανιστέντα έγγραφα του Βατικανού - στηρίζεται και χωρίς την ύπαρξη του φ. 181 του *Cartularium*, όπως εξ’άλλου είχε γίνει εισήγηση απο τον υπογεγραμμένο σε ένα δοκίμιο του 1984⁹, πριν την ανακάλυψη του φ. 181. Αυτό, ωστόσο, θεωρώντας το αυθεντικό, ρίχνει φως σε μερικά χαρακτηριστικά του συμβάντος”¹⁰.

Σημειώνω την ύπαρξη της αντίθετης διατριβής του καθηγ. Αντρέα Νικολόττι (Andrea Nicolotti) που στο άρθρο του: “*Su alcune testimonianze del Chartularium Culisanense, sulle false origini dell’Ordine Costantiniano di Santa Sofia e su taluni documenti conservati presso l’Archivio di Stato di Napoli*”¹¹, (Μετάφραση: Σχετικά με ορισμένες αποδείξεις του Καρτουλάριουμ Κουλισανένσε, όσο αφορά τις ανακριβείς ρίζες της Κωνσταντινοπολίτικης τάξεως της Αγίας Σοφίας και σχετικά με ορισμένα έγγραφα φυλαγμένα επί του κρατικού κτιρίου αρχείων της Νάπολης), όπου ολοκληρώνει: “όλες αυτές οι υποθέσεις δεν τυχαίνουν προς στιγμή μιας ακριβούς επαλήθευσης, λόγος για τον οποίο το θέμα παραμένει εκκρεμές, επομένως προς στιγμή δεν αισθάνομαι να ασπαστώ αυτή ή εκείνη την επίλυση”¹².

Τέλος καταγράφω στα πρακτικά, την άποψη του Ύβ Μαρί Μπερσέ (Yves-Marie Bercé), επιτίμου καθηγητή της ιστορίας επί της Σορβόνης Παρισιού και συγγραφέα μιάς πολύ αξιοσημείωτης μελέτης, με θέμα Λορέτο τον 16ο και 17ο αιώνα (*Lorette aux XVI° et XVII°*)¹³, μεταφρασμένο στην ιταλική γλώσσα από τον εκδοτικό οίκο Κοντροβέντο (Controvento) του Λορέτου το 2012 (*Loreto nel XVI e XVII secolo*), που γράφει: “οι χορηγίες (δωρεές) που στο “*chartularium*” αφορούν πιθανώς τις ρίζες της προσήλωσης προς την (Madonna)¹⁴ Μαντόνα του Λορέτου, είναι γεγονότα ιστορικά επαληθεύσιμα”.

Το έγγραφο “*Cartularium Culisanense*” (φ. 181), του Σεπτεμβρίου 1294, δεν αναφέρεται στην τάξη των Αγγέλων της Κωνσταντινούπολης, μα στην Γραμματεία των Ανδεγαυών (Ανζού) της Νάπολης ή του Τάραντα, ή διαφορετικά, στην Γραμματεία των Αγγέλων Κομνηνών της

⁹ Η Μετατόπιση της Αγίας Οικίας του Λορέτου (*La Traslazione della Santa Casa di Loreto*), 108-114.

¹⁰ Μηνιαίο περιοδικό του Ιερού τόπου του Λορέτου (*Mensile del Santuario di Loreto*), v. 1 Ιανουάριος 2013, 26.

¹¹ *Giornale di storia* n° 8 (2012), 1-18.

¹² *Ενταύθα*, 18

¹³ Παρίσι, εκδόσεις της Σορβόνης, 2011.

¹⁴ Madonna μεταφράζεται ως Παναγία

Ηπειρού. Αποτελείται από μία λίστα προικοδοτικών αγαθών, για τον γάμο της Θαμάρ¹⁵, κόρη του Δέσποτα της Ηπειρού Νικηφόρου Α' με τον πρίγκηπα του Τάραντα Φιλίππο Β'¹⁶. Σε αυτή την λίστα, στην δεύτερη παράγραφο διαβάζεται: “*sanctas petras ex domo dominae nostrae deiparae Virginis ablatas*”(1) και μεταφράζεται ως “*οι άγιες πέτρες που φεύγοντας πάρθηκαν από την οικία της Δέσποινας μας της Παρθένου, μητέρας του Θεού*”).

Πύλη

Το μικρό αστικό κέντρο της Πύλης (σχ.2), βρίσκεται στις Κεντρική Ελλάδα, στο νομό των Τρικάλων, σε απόσταση 48 χμ. από την περιοχή των Μετεώρων, φημισμένη για τα μοναστήρια που είναι χτισμένα στην κορυφή των βράχων, περιοχή δηλωμένη ως παγκόσμια κληρονομιά της ανθρωπότητας. Η παλαιά ονομασία της Πύλης (Πόρτα) αναφέρεται στην γεωγραφική και στρατηγική της θέση, η οποία αποτέλεσε την είσοδο προς τα γραφικά χωριά του Ασπροπόταμου και της Άρτας, μοναδική σύνδεση μεταξύ της Ηπειρού και της Θεσσαλίας (σχ.3). Βρίσκεται, πράγματι, στην είσοδο ενός επιβλητικού περάσματος, σχηματιζόμενο από δύο βουνά τον Κόζιακα και τον Ίταμο. Κατά την διάρκεια της βυζαντινής περιόδου η Πύλη, ονομαζόταν “Μεγάλοι Πύλοι”, ενώ κατά την περίοδο της τουρκικής εισβολής ονομαζόταν “Μεγάλη Πόρτα”. Συναντάμε τις πρώτες ειδήσεις του ονόματος “Μεγάλοι Πύλοι” στον 13^ο αιώνα με την κατασκευή του βυζαντινού μοναστηριού. Μέγιστης σημασίας είναι η τοξωτή γέφυρα από πέτρα, κατασκευασμένη το 1514¹⁷ που βρίσκεται 1 χμ. δυτικά της Πύλης. Αυτή η γέφυρα ήταν η μοναδική, μέχρι το 1936, που ένωνε την Θεσσαλική πεδιάδα με τις περιοχές του Ασπροπόταμου.

Το 1283 ο Σεβαστοκράτορας Ιωάννης Α' Άγγελος Κομνηνός έχτισε το μεγαλειώδες μοναστήρι των “Μεγάλων Πυλών”. Ο πατριάρχης Αντώνιος Δ' το έτος 1393 με σιγλιώδες γράμμα, επικυρώνει την ύπαρξη των μεγάλων και εκτενών ιδιοκτητων κτηματικών εδαφίων του μοναστηριού και μιάς πολυάριθμης παροικίας.

Το βυζαντινό μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς

Χτισμένο πάνω σε ένα παλαιό αρχαίο ναό, δίπλα στο ποτάμι Πορταϊκό ή Πορτιάτη, στην είσοδο του Ασπροπόταμου¹⁸, ήταν από την

¹⁵ Ονομαζόμενη επίσης και Ταμάρα ή Μαργαρίτα ή Κατερίνα, πριγκίπισσα της Ηπειρού.

¹⁶ Τέταρτος υιός του Βασιλιά Καρόλου Β' των Ανδεγαυών (Ανζού).

¹⁷ Από τον Άγιο Βησσαρίωνα.

¹⁸ Η πρώτη έγγραφη αναφορά της λέξης Ασπροπόταμος (άσπρο ποτάμι) αναφερόμενο στο

παλαιά εποχή ένας τόπος πίστεως και προσευχής, σήμερα είναι ένα από το πιο σημαντικά μνημεία της βυζαντινής ιστορίας της Ελλάδας. Το ιερό μοναστήρι ονομαζόμενο αρχικά “*Ιερά Μονή της Ακαταμάχτου Θεοτόκου*”¹⁹ των *Μεγάλων Πυλών*”, ήταν αφιερωμένο στην Παναγία. Κατά την διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, υπήρξε ένα πλούσιο μοναστήρι κατασκευασμένο με την τεχνική της σταυρεπίστεγης αρχιτεκτονικής²⁰.

Το μοναστήρι κατασκευάστηκε το έτος 1283 από τον Σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Άγγελο Δούκα Κομνηνό, νόθο γιό του Δέσποτα της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ Δούκα Άγγελο Κομνηνό. Το έτος κατασκευής, καθώς και το γεγονός της κτίσεως ως έργο του Ιωάννη Α΄ προκύπτουν από ένα έγγραφο του έτους 1788, φυλασσόμενο επί της μονής του Αγ. Παντελεήμονα στο Όρος Άθως (Άγιο Όρος), κωδ. 793²¹.

Σε λίγα χρόνια, προπαντός στην περίοδο πριν τον θάνατο του δι Ιωάννη Α΄, το μοναστήρι γίνεται σημαντικός τόπος της πίστεως και των προσκυνητών και η φήμη του ξεπερνά τα σύνορα της Θεσσαλίας.

Η βυζαντινή εκκλησία “*Πόρτα Παναγιά*”, χαρακτηρίζεται ως τρίκλιτη σταυρεπίστεγη βασιλική. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσω πως για τον επισκέπτη αυτή η εκκλησία, παρουσιάζει ένα αποκλειστικό χαρακτηριστικό. Δεν είναι μόνο μία ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, πλούσια σε κοιλότητες, κυρτώματα και καμπύλες, γραμμές και σχέδια που αιχμαλωτίζει το βλέμμα. Είναι επίσης η πλουσιότητα των σκαλιστών, των ψηφιδωτών, η διακόσμηση των υπαρχόντων μωσαϊκών, στοιχεία που σώθηκαν από τις χρόνιες καταστροφές, από τις πυρκαγιές, από τα διάφορα ασβεστώματα. Τα μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία είναι χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του Δεσποτάτου της Ηπείρου²².

Ένας κρυμμένος κωδικός;

Στα εσωτερικά της εκκλησίας υπάρχουν οι δύο εικόνες, του Χριστού

ποταμό Αχελώο, τη βρίσκουμε σε χειρόγραφο του 1336 ονομαζόμενο “αυτοκρατορικό χρυσόβουλο” με τον στίγλιο του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου ΙΙΙ Παλαιολόγου, που φυλάσσεται στην βιβλιοθήκη του μοναστηριού Δούσικο. Στο έγγραφο, μεταξύ των ιδιόκτητων κτηματικών εδαφίων της επισκοπής της Στέγης, αναφέρεται το μοναστήρι της Θεοτόκου: “*Εν τω Ασπροποτάμω*” βλ. J. Koder – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini, Band 1: Hellas und Thessalia*, Vienna, Verlag der Österreichisch- chischen akademie der Wissenschaften, 1976, p. 117, nn. 1, 2 e 3.

¹⁹ Θεοτόκος (μητέρα του Θεού).

²⁰ Το μοναστήρι όμως, καταστράφηκε στα χρόνια της τουρκικής εισβολής. Σήμερα υπάρχει μόνο η εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία.

²¹ Σημείωση του χειρόγραφου του μοναστηριού Δούσικο, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Αθηνών.

²² cfr. S. Mamaloukos, *The Chronology of the exonarthex of the Porta Panagia in Thessaly*, in I. Stevovic ed., *Symmeikta. Collection of Papers dedicated to the 40th Anniversary of the Institute for Art History*, Faculty of Philosophy, University of Belgrade 2012, 237-250.

και της Παναγίας που παρουσιάζουν ωστόσο μία ιδιαιτερότητα. Σε ολόκληρο τον βυζαντινό κόσμο η εικόνα της Παναγίας, είναι στα αριστερά εν σχέση με αυτή του Χριστού. Σε αυτή την εκκλησία, η διάταξη είναι αντίστροφη [σχ.4]. Ο καθηγητής της αρχαιολογίας Αναστάσιος Ορλάνδος προσδιόρισε, πως η δημιουργία των δύο εικόνων αντιστοιχεί στο έτος 1285, αποδίδοντας το έργο στον ίδιο τεχνίτη που πραγματοποίησε και τα μωσαικά του τρούλου του μοναστηριού της Παρηγορήτισσας της Αρτας. Πάντα ο ίδιος ο καθηγ. Ορλάνδος σε μία μελέτη του κατά το έτος 1935²³, κάνει αναφορά σε μία στοά που βρισκόταν κάτω από την εκκλησία, στο δυτικό μέρος η οποία εντελώς καταστράφηκε. Ο ιστορικός Ν. Χατζηζωγίδης (έτος 1894) γράφει και αυτός, για την ύπαρξη διαφόρων στοών και ενός χώρου ονομαζόμενου γυναικονίτη²⁴, κατεστραμμένου και αυτού, ενώ από αυτό που έχει μείνει από τις στοές συμπεραίνεται, πως (οι στοές) περιβρέχονταν από ρυάκια και πηγές κρύου νερού. Αναφορά για το κρύο νερό που έβγαινε από μία πηγή²⁵ και οδηγούσε σε μία σκάλα, κάνει μνεία και ο Α. Αρβανιτόπουλος στο έτος 1911.

Μα αυτό το μοναστήρι έφερε επίσης και ένα άλλο όνομα: της “*Ακαταμάχητου Θεοτόκου των Μεγάλων Πυλών*”, που θέλει να πεί: “*της Απόρθητης, Ανίκητης, Απρόσβλητης Θεοτόκου των Μεγάλων Πυλών*”. Έχει να κάνει με ένα όνομα πολύ σημαντικό που εδόθη από τον ίδιο τον Ιωάννη Α΄, που εκείνη την περίοδο ήταν δεσπότης της Θεσσαλίας. Ήταν στ’ αλήθεια αυτό το μοναστήρι ένα ιδανικό και ασφαλές μέρος, που κανένας δεν θα μπορούσε να επιτεθεί και όπου θα μπορούσε να σώσει και συντηρήσει τα ιερά κειμήλια που σε εκείνο το μοναστήρι είχαν αποθηκευθεί;

Τα “ιερά κειμήλια” της Πόρτας Παναγίας

Μα είχαν αληθινά αποθηκευθεί εκεί τα άγια κειμήλια; Μία πολύ σημαντική είδηση για τον ρόλο του βυζαντινού μοναστηριού, μας την δίνει ο Δ. Σοφιανός στο βιβλίο του “*Το Συνοδικό χειρόγραφο (1381-1382) του μητροπολίτη της Λάρισας Νείλου*”²⁶ για το μοναστήρι των Μεγάλων

²³ Η Πόρτα Παναγία της Θεσσαλίας, στο Αρχείο Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος Ι(1935).

²⁴ Χώρος αποκλειστικά για προσευχόμενες γυναίκες. Χατζηζωγίδης, εκδόσεις Θεσσαλικά “Εστία” 1894

²⁵ Αγίασμα

²⁶ Το έγγραφο είναι υπογεγραμμένο από τους: Νείλο, μητροπολίτη Λάρισας, Εξάρχη της δεύτερης Θεσσαλίας και όλης της Ελλάδας, Ιωάννη Ουρέση Παλαιολόγο, Νεόφυτο μοναχό, Μακάριο μοναχό και μεγάλου πατέρα του Ι.Μ. των Μετεώρων, Ιάκωβο μοναχό του μοναστηριού του Αγ. Νικολάου, Δαμιανού Επισκόπου Κάπουας και Φανάρι, Καίσαρα, Πέτρου Επικερμή (βυζαντινός τίτλος για κάποιον που είχε πολλά κτήματα), Θεόδωρο Σεβαστόπουλο Επικερμή, Νικόλας Γραμματέας.

Πυλών”, όπου λέει: “Το σεβασμιότατο μοναστήρι των Μεγάλων Πυλών αφιερωμένο στην Πάναγνη Θεοτόκο, *που έγινε σημαντικό με τα Άγια κειμήλια* και με τις πολλές ιδιόκτητες εδαφικές εκτάσεις, που δωρίστηκαν από τους άγιους κτήτορες και από όλους τους άλλους πιστούς”²⁷. Κατ’αυτό τον τρόπο βρίσκουμε λοιπόν επικύρωση, πως υπήρχαν τα άγια κειμήλια. Μα ποιά ήταν;

Η επιγραφή με την παλιδρομική φράση. Ένα άλλος κωδικός;

Ίσως η αλήθεια και η μεγάλη σημασία αυτής της εκκλησίας αφιερωμένη στην Θεοτόκο ονομαζόμενη “Ακαταμάχητος” από τον Ιωάννη Α’, κατά την γνώμη μου, βρίσκονται ψάχνοντας **την ερμηνεία της μοναδικής επιγραφής**²⁸, που βρίσκεται στον τοίχο του εγκαρσίου κλίτους του ναού, στην βόρεια ζώνη. Αυτή είναι χαραγμένη σε μία πλάκα (σχ. 6) διαστάσεων 0,40 x 0,25 και σε ύψος 9 μέτρων από το έδαφος. Οι λέξεις αυτής της επιγραφής, όπως τονίζει και ο αρχαιολόγος Ορλάνδος, είναι “παράξενα” γραμμένες αντίστροφα, με μία κατοπτρική γραφή²⁹. Η επιγραφή λέει: **“Εκ βάθρων σώων, πάναγνε, στόμεν δόμον, πόνυμα ιερόν”**(2).

Ο καθηγητής Ορλάνδος την μετέφρασε στα Νέα Ελληνικά: **“Πάναγνε (Θεοτόκε), ανεγείρομεν εκ βάθρων τον σωτήριόν Σου οίκον, έργον ιερόν”**

Από μία πιο βαθειά ανάλυση της επιγραφής είναι δυνατόν να έχουμε δύο ερμηνείες:

- α) “Για σένα, Θεοτόκε, που είσαι αγνή στο μέγιστο βαθμό, ανεγείρομεν (σηκώνουμε σε οριζόντια γραμμή) την οικία σου, ιερόν έργον (που είναι σωζόμενο μέρος) εκ των θεμελίων”.
- β) “Για σένα, Θεοτόκε, που είσαι αγνή στο μέγιστο βαθμό, εκ των σωζόμενων θεμελίων, τοποθετούμε (σε οριζόντια γραμμή τις πέτρες), έργον ιερόν”.

Σύμφωνα με την μεταγραφή του καθ. Ορλάνδου και των δικών μου ερμηνειών, μπορούμε να θεωρήσουμε **μερικά κοινά σημεία που κατά την γνώμη μου, αποτελούν ένα σημαντικό σύνδεσμο μεταξύ της βυζαντινής εκκλησίας Πόρτας Παναγιάς και των ιερών κειμηλίων της αγίας οικίας του Λορέτου:**

- α) σίγουρα ο Ιωάννης Α’, είχε διαλέξει εκείνο το μέρος, για να θέσει

²⁷ *Τρικαλινά 10* (1990), 26.

²⁸ Πιθανώς του έτους 1289

²⁹ Έγγραφα που μου παραχωρήθηκαν εκ μέρους του Καθ. Βασιλείου Πανάγου (Πύλη Τρικάλων Θεσσαλίας)

(τοποθετήσει) ένα μέρος μιάς οικίας που είχε σωθεί, ή διαφορετικά, μιάς οικίας που είχε σωθεί και που αποτελείτο από ιερές πέτρες, τοποθετημένες σε οριζόντια σειρά,

- β) εκείνο το μέρος ήταν αφιερωμένο στην Παναγία που σύμφωνα με αυτόν, αντιπροσώπευε το μέγιστο της αγνότητας,
- γ) ονόμασε εκείνο το μέρος ιερό τόπο: “*I.M. των Μεγάλων Πυλών της Ακαταμάχητου Θεοτόκου*”.

Κατά την γνώμη μου, αναφέρεται σε εκείνο το μέρος του συνόλου της Αγίας Οικίας της Νάζαρετ, που ήδη το είχαν σωσει παίρνοντάς το, πριν την καταστροφή της Νάζαρετ.

Μιλάμε για το ίδιο μέρος της Αγίας Οικίας της Νάζαρετ, σήμερα φυλαγόμενο επί του ναού, βασιλικού ρυθμού του Λορέτου;

Ας λάβουμε υπ’ όψιν μας, πως και στις δύο φράσεις: “*sanctas petras ex domo dominae nostrae deiparae Virginis ablatas*”³⁰ (1) e “*Εκ βάθρων σώον, πάναγνε, στόμεν δόμον, πόνυμα ιερόν*”³¹ (2) βρίσκουμε μερικά κοινά σημεία:

1. χρησιμοποιούν την ίδια λέξη *domus e δόμος*³²,
2. μιλούν για την Παναγία Θεοτόκο,
3. μιλούν για ιερόν έργον (ιερές πέτρες),
4. ενώ στην φράση (2) οι ιερές πέτρες “*ανασηκώνονται*” (στόμεν), στην φράση (1) οι ιερές πέτρες “*φεύγοντας πάρθηκαν*”(ablatas). Αυτό είναι δυνατόν, γιατί όπως θα δούμε και στην συνέχεια, ο Ιωάννης Α’, ο οποίος πιθανότατα ήταν “*ο Φύλακας των Αγίων Κειμηλίων*”, πεθαίνει πράγματι το έτος 1289³³ και έτσι, εντός του έτους 1291, τα ιερά κειμήλια **πάρθηκαν φεύγοντας**³⁴. Στις 9 Μαΐου 1291, όπως θέλει η παράδοση της Μαρίας του Λορέτου, το δωμάτιο της Παρθένου έφθασε στην Ιλλύρια³⁵

³⁰ *Chartularium Culisanense* φ. 181.

³¹ Επιγραφή της Πόρτας Παναγιάς.

³² Σημαίνει οικία ή μέρος της οικίας ή μητέρα οικία.

³³ Πριν από τον μήνα του Μαρτίου (cfr. *Η ΠΟΡΤΑ ΠΑΝΑΓΙΑ, εκδόσεις I.M. Δούσικου* 2007).

³⁴ Κατόπιν ορισμένων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στις επαρχίες της Βυζαντινής Ιλλύριας με ιδιαίτερη προσοχή στην συνοριακή ζώνη του Ασπροπόταμου, ρωμαϊκή επαρχία της παλαιάς Ηπείρου, σημειώνουμε πως η Θεσσαλία, στην πρωτο/βυζαντινή εποχή, όπως επίσης και η παλαιά Ηπειρος, ήταν επαρχίες υπό της διοίκησης της Ιλλύριας (Βλ. B. Bavant, *Le province: XI. L'Illyricum*, in *Il mondo bizantino, Vol. I: L'Impero romano d'Oriente (330-641)*, Torino, Einaudi, 2007, 420-426; Koder - Hild, *Tabula Imperii Byzantini, Band 1: Hellas und Thessalia*, cit.

³⁵ Από το 1246 μέχρι το 1268 η Ηπειρος, η οποία περιείχε επίσης και την περιοχή της Ιλλύριας, μετασηματίζεται σε Δεσποτάτο της Ηπείρου, αρχίζοντας τις εισηγήσεις με την Ιταλία, οι δε φιλικές σχέσεις θα είναι σταθερές μέχρι τον 15^ο αιώνα. Θα ξεπεράσει την

(*Τερσάττο στην Κροατία*) και εκείνη την χρονιά, την 1^η Ιουνίου 1291, αρχίζει και η διαπραγματεύση για τον γάμο της Θαμάρ με τον Φίλιππο Β', γάμος που αργότερα γιορτάστηκε πιθανώς στην Aquila (Άκουλα) την 13^η Αυγούστου 1294³⁶. Είναι πιθανό έτσι, πως η αναφορά στο *φ. 181 του Καρτουλάριου Κουλισανένσε (Chartularium Culisanense)* να αφορά χρονολογικά κυριολεκτικά αυτό το γεγονός.

5. Αναλύοντας την ελληνική επιγραφή, αντιλαμβανόμαστε πως βρισκόμαστε ενώπιον μίας περιγραφής περισσότερο λεπτομερούς: “πως η οικία ή μέρος της οικίας, είχε σωθεί”.

Αυτό το σχέδιο διάσωσης μπορούσε να το ολοκληρώσει, φέρνοντάς το εις πέρας, ο Ιωάννης Α', υπό την ιδιότητα του δεσπότη της Θεσσαλίας και μεγάλου στρατηλάρχη (αρχηγός εμπορικής αποστολής). Πράγματι αυτός γνώριζε ήδη από καιρό, πως οι μουσουλμάνοι θα επιτίθεντο στους Αγίους Τόπους. Γι'αυτό, πρόσφερε τις επαφές του και την διάταξη υποστήριξης του, για να διευκολύνει την μεταφορά των ιερών πετρών και τις τοποθέτησε σε ένα μέρος που το ονόμασε “*ακαταμάχητο*”: **το μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς.**

Οι ιερές πέτρες άρθησαν φεύγοντας και μεταφέρθηκαν διαμέσου θαλάσσης, αποπλέοντας από το λιμάνι της Άκρας πριν το κλείσιμο αυτού, πράγμα που έγινε όντως, στις 18 Μαΐου 1291, όταν η Άκρα έπεσε στα χέρια των μουσουλμάνων. Θεωρώ επίσης, πως όποιος σκεφτόταν να σώσει τα Άγια Κειμήλια της Νάζαρετ, θα κινήθηκε πολύ πριν και επομένως προτού την άφιξη, στις 15 Μαρτίου 1291 του μουσουλμανικού στρατεύματος στην Άκρα. Τέλος ο Ιωάννης Α', θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί από το Δουκάτο των Αθηνών, όπου διοικούσε η κόρη του Ελένη, ως ασφαλές περιοχή για να μεταφέρει τις ιερές πέτρες στην Θεσσαλία.

Ιωάννης Α' Άγγελος Δούκας Κομνηνός

Μα ποιός ήταν στην πραγματικότητα ο Σεβαστοκράτορας Ιωάννης Α'

διαφωνία με το Δεσποτάτο της Νίκαιας, καταλήγοντας το 1265, να συνάψει μία καινούργια σχέση μεταξύ της Ηπείρου και του Βυζαντίου, αυτό μάλιστα ακόμη και για χάρη του γάμου του δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου του Μιχαήλ με την ανηψιά του Αυτοκράτορα, Άννα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, ενώ οι Δεσπότες της Ηπείρου συνεχίζανε να ζητούν την ανεξαρτησία τους, τόσο από το Βυζάντιο, όσο από τους Ιταλούς (D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge University Press, 1993, 202).

³⁶ Πιθανώς σε αυτή την ημερομηνία έγινε η δημοσίευση. Άλλες πηγές σημειώνουν πως ο γάμος γιορτάστηκε στην Νάπολη, ενώ σχεδόν όλοι οι ερευνητές σημειώνουν σαν ημερομηνία τον μήνα του Σεπτεμβρίου 1294 (G. Schlumberger, C. Horf, J. Iognon, J. a. Buchon). Ωστόσο, δεν μας είναι γνωστή η πηγή σύμφωνα με την οποία εδραιώνουν αυτή την ημερομηνία (cfr. Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, 268).

Άγγελος Δούκας Κομνηνός; και γιατί διάλεξε, σαν ανώτατος Διοικητής και Στρατάρχης που ήταν, να γίνει ένας μοναχός στον τελευταίο χρόνο της ζωής του; Ίσως γιατί του συνέβη κάτι το σημαντικό που του έδωσε να καταλάβει την απόδειξη και την τεράστια αξία εκείνων που αυτός προστάτευε; Ίσως είχε γίνει κυριολεκτικά **“ο Φύλακας των Αγίων Κειμηλίων”**;

Σήμερα γνωρίζουμε πως ο τάφος του, βρίσκεται στα εσωτερικά της μονής της *Πόρτας Παναγιάς* όπου μπορεί κανείς να τον επισκεφτεί και να τον αντικρύσει.

Ο Ιωάννης ήταν ανώτατος διοικητής του στρατού, δεσπότης της Νέας Πάτρας³⁷ (Υπάτη) και Σεβαστοκράτορας της Θεσσαλίας. Ήταν νόθος γιός μα αναγνωρισμένος, του Δέσποτα της Ηπείρου, Μιχαήλ Β' Δούκα Άγγελου Κομνηνού και της Γαγγρηνής κατά την περίοδο που η γυναίκα του Θεοδώρα³⁸ της Άρτας, είχε απομακρυνθεί από αυτόν.

Μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Β' το Δεσποτάτο του, χωρίστηκε μεταξύ των δύο γιών του: τον πρωτότοκο Νικηφόρο Α' Άγγελο Κομνηνό και τον πιο μικρό, ακριβώς τον Ιωάννη Α'. Αυτός παρέλαβε όλη την Θεσσαλία και τις περιοχές όπου σήμερα βρίσκεται ο νομός της Στερεάς Ελλάδας ανατολικά και της Αιτωλίας και Ακαρνανίας μέχρι τον κόλπο της Κορίνθου (συμπεριλαμβανόμενο). Ύστερα, όλη τη γη από το Γαλαξίδι μέχρι τον Όλυμπο. Διοίκησε από το 1268 μέχρι το 1289.

Ο Ιωάννης Α' (*“ο μπάσταρδος”*, όπως ακόμη τον ονομάζανε), ήταν παντρεμένος με την Ταρωνίτα. Ίδρυσε την πρωτεύουσα στην Νέα Πάτρα (Υπάτη) και διοίκησε με αυτόνομο τρόπο το Θεσσαλικό του κράτος³⁹. Προσωπικά ήταν γαιοκτήμονας μιάς απέραντης έκτασης γης δυτικά της Θεσσαλίας, η οποία έγινε ακόμη πιο μεγάλη μετά το γάμο με την κόρη του Άρχοντα Ταρωνιά⁴⁰ (ονομαζόμενη Μεγάλη Βλαχία). Για την επιθυμία της επέκτασής του, βρέθηκε αντιμέτωπος με την δυναστεία των Παλαιολόγων. Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, για να τα έχει καλά μαζί του, έδωσε σε γάμο τον ανηψιό του Ανδρόνικο Ταρχανιώτη, που παντρεύτηκε την κόρη του Ιωάννη. Όμως ο πόλεμος δεν σταμάτησε ποτέ και οι εκστρατείες του Παλαιολόγου εναντίον της Θεσσαλίας αποκρούστηκαν με επιτυχία, δημιουργώντας μάλιστα

³⁷ Οι Φράγκοι τον ονόμαζαν Τζιοβάννι Λαπατρία από την Νέα Πάτρα, την πρωτεύουσα που αυτός είχε χτίσει για διαχειριστεί τις αποικίες του.

³⁸ Μιχαήλ Β' Άγγελος Δούκας Κομνηνός παντρεύτηκε το 1230 με την Θεοδώρα, κόρη του Σεβαστοκράτορα Ιωάννη Πετραλείφα.

³⁹ cfr. Χρ. Ντάμπλιας, *Η Θεσσαλία ως ανεξάρτητο κράτος (1266/67-1289/90). Η διακυβέρνησή της από τον Ιωάννη Κομνηνό Δούκα, κτήτορα της Μονής της Πόρτας Παναγιάς Τρικάλων Trikalina* 30 (2010), 152.

⁴⁰ cfr. I. Sokolon, *Θεσσαλικό ημερολόγιο, Μεγάλοι και μικροί Γαιοκτήτες στην Θεσσαλία στην περίοδο των Παλαιολόγων*, τομ. 27, σ. 65.

τεράστιες απώλειες στον βυζαντινό στρατό.

Ο Ιωάννης Α' με τον ετεροθαλή αδερφό του Νικηφόρο Α' συμμάχησαν με τον Κάρολο Α' των Ανζού, βασιλιά της Σικελίας για να πολεμήσουν εναντίον των Βυζαντινών⁴¹.

Τα Βυζαντινά νομίσματα – Η Μεταφορά της Αγίας Οικίας

Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, αποτελούσε το κεντρικό σημείο των σχεδίων του Καρόλου Β' των Ανδεγαυών (Ανζού), βασιλιά της Νάπολης: πράγματι, οι καλές σχέσεις με αυτή τη χώρα ήταν η προϋπόθεση για να μπορούσε να διατηρήσει τις ελληνικές αποικίες των Ανδεγαυών (Ανζού). Έτσι τον Ιούνιο του 1291, ο βασιλιάς διέταξε στον πρίγκηπα της Αχαΐας Φιορέντζο ντι Χαινότ (Fiorenzo di Hainaut) και στον Πιέρ ντε λ'Ισλε (Pierre de l'Isle), να διαπραγματευθούν τον γάμο μεταξύ του Φιλίππου Β' πρίγκηπα του Τάραντα και τέταρτου γιού του Καρόλου με την πριγκίπισσα της Ηπείρου Θαμάρ, κόρη του Νικηφόρου Α'.

Μέχρι το έτος 1289, ο Ιωάννης Α', ήταν ο δέσποτας της Θεσσαλίας, στρατιωτικός Διοικητής και μεγάλος αρχηγός εμπορικής αποστολής. Το έτος 1287 η κόρη του Ελένη, ξαδέρφη της Θαμάρ, κατόπιν του θανάτου του συζύγου της Γουλιέλμο Α' Ντε Λα Ρος (De La Roche), γίνεται Δούκισσα των Αθηνών και ύστερα από τον γάμο με τον Ούγκο Ντι Μπριέννε (Ugo Di Brienne), κληρονομεί την Βαρονία της Καρίτενας.

Κατά την διάρκεια των αρχαιολογικών ανασκαφών στο υπόγειο έδαφος της αγίας οικίας (σάντα κάζα) του Λορέτου (1962-1965), μεταξύ όλων των νομισμάτων που ανευρέθηκαν, ανακαλύφθηκαν δύο με την ακόλουθη γραφή: “*Gui Dux Atenes*” και το σχέδιο ενός σταυρού, ενώ στην ανάποδη όψη υπήρχε διατυπωμένο: “*de Clarenzia*” και το σχέδιο ενός κάστρου [σχ. 5]. Έχουν να κάνουν με δύο παλιά γαλλικά νομίσματα (τορνέσι⁴²) του Γκουΐδου Β' Ντε Λα Ρος (Guido II De La Roche), Δούκα των Αθηνών (1287-1308) και που τώρα φυλάγονται στο ιστορικό αρχείο της εκκλησίας της Μαρίας στο Λορέτο⁴³. Γνωρίζουμε πως ο Γκυ (Γκουΐδο Β'), ήταν γιός της Ελένης Αγγέλων Κομνηνών και πως τα δύο νομίσματα είναι χρονολογήσιμα με σιγουριά 1287-1308, την περίοδο του Δουκάτου

⁴¹ Το έτος 1279 υπογράφεται η επίσημη συμφωνία μεταξύ του Καρόλου Α' και Νικηφόρου cfr. D. Nicol, *The relations of Charles of Anjou with Nicephorus of Epirus*, in *Studies in Late Byzantine History and Prosopography*, London, Variorum reprints, 1986, V.

⁴² Το νόμισμα της τουρς (tours) στην Γαλλία, όπως εξιταλίστηκε στη πορεία.

⁴³ cfr. Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, 219.

των Αθηνών του Γκουίδου⁴⁴.

Όπως πριν έγραψα, το έτος 1287 η Ελένη, κόρη του Ιωάννη Α', γίνεται Δούκισσα των Αθηνών-Θήβας-Λειβαδιάς-Ναυπλίου-Άργους και Σαλαμίνας. Ήταν απόγονος της δυναστείας των Δούκα, των Αγγέλων και των Κομνηνών και πριν τον γάμο της με τον ισχυρό Γκουλιέλμο Α' Ντε Λα Ρος, είχε την πιο αριστοκρατική καταγωγή. Γίνεται Δούκισσα με τον γιό της (Γκυ Β' Ντε Λα Ρος που γεννήθηκε στο έτος 1280) ακόμη ανήλικος (ήταν 7 ετών όταν έγινε Δούκας των Αθηνών). Επειδή ήταν ανήλικος, αρχικά τέθηκε υπό την αντιβασιλεία της μητέρας του, Ελένης Αγγέλων Κομνηνών, που υποχρεώθηκε να υποταχθεί στην Ισαμπέλλα Ντι Βιλλεχαρδουίν (Isabella di Villehardouin), πριγκίπισσα της Αχαΐας, τον Δεκέμβριο του 1289.

Είναι πιθανόν εκείνη την περίοδο (1288-1291) να έγινε η μεταφορά των ιερών πετρών. Η παρουσία των νομισμάτων του Δουκάτου των Αθηνών που βρέθηκαν στο Λορέτο, πιστοποιεί ένα πιθανό πέρασμα διαμέσου του Δουκάτου. Η ανακάλυψη των νομισμάτων του Δουκάτου των Αθηνών στο Λορέτο αποδεικνύει, πως οι ιερές πέτρες πέρασαν από το Δουκάτο, αφού είχαν φθάσει διαμέσου θαλάσσης από το λιμάνι της Άκρα (Παλαιστίνη).

Είναι σημαντικό εδώ να αναφέρω τον ακόλουθο συλλογισμό: Ο Γκουλιέλμος Α' Ντε Λα Ρος, παντρεύτηκε την Ελένη, κόρη του Ιωάννη Α', το έτος 1275 και ήταν Άρχοντας της Λειβαδιάς από το 1263, ενώ στην περίοδο 1280-1287 ήταν Δούκας των Αθηνών και δικαστικός κλητήρας του Μορέα κατά τα έτη 1285-1287. Γνωρίζουμε επίσης πως ο Γκουίδο Β' Ντε Λα Ρος, γιός της Ελένης, κυβέρνησε από τις αρχές του 1294 μέχρι την 5^η Οκτωβρίου του 1308, ημερομηνία του θανάτου του. Η πιο σημαντική λοιπόν περίοδος για την μετατόπιση των ιερών κειμηλίων είναι η περίοδος 1288-1294 και επειδή η Ελένη το 1291 παντρεύεται τον Ούγκο Ντι Μπριέννε (Ugo Di Brienne), κόμη της πόλεως Λέτσε και δικαστικό κλητήρα των Αθηνών συμπεραίνω, πως η μόνη περίοδος που η Ελένη μπορούσε να φροντίσει και να προστατεύσει την δυνατή μεταφορά των ιερών κειμηλίων από το Δουκάτο των Αθηνών στο Δεσποτάτο της Θεσσαλίας, ήταν η περίοδος 1288-1289, που συμπίπτει ίσως με την επιγραφή της Πόρτας Παναγιάς και με την επιθυμία του πατέρα της να γίνει μοναχός.

Ήδη από το 1294, οι προσκυνητές στην Παλαιστίνη⁴⁵ μαρτυρούν και πιστοποιούν την ύπαρξη μόνο της σπηλιάς και όχι των 3 τοίχων της

⁴⁴ cfr. G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris 1878, 340, tav.13 n.10, *Nuovi Contributi archeologici*, 84.

⁴⁵ Ricoldo di Montecroce (Ρικόλντο Ντι Μοντεκρότσε), προσκυνητής στην Ναζαρέτ στο 1288-1289 και Nicolò da Poggibonsi (Νικολό ντα Ποτζιμπόνσι) στο 1387.

οικίας⁴⁶ (να υπογραμμιστεί πως σήμερα η Οικία της Παναγίας αποτελείται από την σπηλιά και από τα θεμέλια στην Ναζαρέτ, ενώ στο Λορέτο υπάρχουν μόνο οι τρεις τοίχοι χωρίς τα θεμέλια (βλ.σχ. 7).

Η Οικία της Μαρίας κατεδαφίστηκε το 1263 διά έργου του υπολοχαγού του σουλτάνου Μπάμπαρς (Bajbars) και οι τρεις τοίχοι σώθηκαν, γιατί φυλάγονταν στην κρύπτη, κάτω από τον ναό βασιλικής αρχιτεκτονικής (σχ.7).

Κατ'αυτόν τον τρόπο ενδεχομένως, οι ιερές πέτρες που σχηματίζουν τους τρεις τοίχους της διαμονής της Παρθένου, έφθασαν στο Δουκάτο των Αθηνών διαμέσου ενός από τα λιμάνια⁴⁷ του Δουκάτου των Αθηνών, υπό την ηγεμονία της Ελένης και κατόπιν μετατοπίστηκαν διά ξηράς στην Πύλη, στο βυζαντινό μοναστήρι της Πόρτας Παναγίας. Υπογεγραμμίζω πως αυτή η διέξοδος ήταν η πιο ασφαλές, χάρη της βοήθειας της Ελένης Δούκισσας των Αθηνών, ένα ασφαλές πέρασμα προς το Δεσποτάτο της Θεσσαλίας, όπου κυβερνούσε ο πατέρας της Ιωάννης Α'. Η μεταβίβαση των ιερών κειμηλίων μπορούσε έτσι να είναι σίγουρη μέχρι τον προορισμό, για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί όλα τα εδάφη ήταν υπό τον έλεγχο της "οικογένειας των Αγγέλων Κομνηνών" και δεύτερο, γιατί "τα πολύτιμα εκθέματα", των οποίων η Ελένη φρόντισε την μεταφορά, είχαν στα εσωτερικά τους, τα νομίσματα της οικογένειας (του γιού της Γκυ Ντε Λα Ρος των Αγγέλων Κομνηνών).

Συχνά, στους περασμένους αιώνες, τα νομίσματα καταχωρισμένα στις βάσεις παρόμοιων τοποθεσιών, ειδικά ιερών, επισήμαιναν την περίοδο της κατασκευής ή ανέγερσής αυτών και μερικές φορές ακόμη και τους πρωταγωνιστές της ίδιας (εποχής). Σε αυτή την περίπτωση, γίνεται αναφορά της οικογένειας των Αγγέλων Κομνηνών της Ηπείρου-Θεσσαλίας, απόγονοι των αυτοκρατόρων της Κωνσταντινούπολης, οικογένεια στην οποία ανήκε τόσο η Θαμάρ, κόρη του Νικηφόρου Α' δεσπότη της Ηπείρου, όσο η Ελένη, μητέρα του Γκυ Ντε Λα Ρος και κόρη του Ιωάννη Α' της Θεσσαλίας.

Μετά το θάνατο του Σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α', στην περίοδο 1289-1294, τα ιερά κειμήλια ενδεχομένως πέρασαν στους γιούς του⁴⁸ μαζί με

⁴⁶ Ο Νικολό ντα Ποτζίμπόνσι στο βιβλίο του "d'oltremare" (πέρα από την θάλασσα) του 1347, περιγράφει την οικία ως εξαφανισμένη και την σπηλιά ως υπαρκτή. Μόνο ύστερα από το 1291 και για την ακρίβεια το 1335 με τον Τζιάκομο από την Βερόνα (Giacomo da Verona) στο δικό του "liber peregrinationis", (ελεύθεροι προσκυνητές) στο έτος 1347 με τον Νικολό και στο 1411 με έναν ονομαζόμενο καλόγερο Φεντερικό (fra' Federico) αποδεικνύεται αναμφίβολα, πως η κατοικία της Παρθένου στην Ναζαρέτ, κατά την διάρκεια της επίσκεψής τους, αποτελείτο μόνο από την σπηλιά, cfr. Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, 96-97.

⁴⁷ Άργος, Ναύπλιο, Σαλαμίνα.

⁴⁸ Κωνσταντίνος, δεύτερογέννητος και Θεόδωρος τριτογέννητος, που βοήθησε τον αδερφό του

τα αγαθά και τις κτηματικές ιδιοκτησίες του μοναστηριού της “Πόρτας Παναγιάς”, συμπεριλαμβανόμενης της ηγεμονίας της Θεσσαλίας και της Μεγάλης Βλαχίας.

Τα παιδιά του (οι γιοί του), κληρονόμησαν τον ίδιο τίτλο του Σεβαστοκράτορα, μα σε σύντομο διάστημα, πολλά αγαθά και κτηματικές ιδιοκτησίες, κυρίως της περιοχής του Ασπροπόταμου⁴⁹, πέρασαν στο θείο τους, Νικηφόρο Α΄ Άγγελο Κομνηνό. Για τον γάμο της κόρης του Θαμάρ και για την υποσχόμενη και συμφωνημένη προίκα, ήταν μετά αυτός ή πρόσωπα κοντά σε εκείνον, που οργάνωσαν την μεταφορά των ιερών κειμηλίων, που σύμφωνα με ορισμένες πηγές είχαν σαν προορισμό την Ιλύρια⁵⁰, ειδάλλως, σύμφωνα με άλλους έφθασαν στην αδριατική θάλασσα, από το λιμάνι της Άρτας. Αυτή η δεύτερη υπόθεση είναι αξιόπιστη, γιατί ο μοναδικός υπήρχων δρόμος σε εκείνη την περίοδο για την Άρτα και ακολούθως για την θάλασσα, δρόμος που σύνδεε την Θεσσαλία με την Ήπειρο, ήταν κυριολεκτικά ο δρόμος που αναχωρούσε από την Πύλη.

Ως στήριγμα αυτού, ο καθ. Αστέρης Κουκούδης⁵¹ έγραφε σχετικά με τον διαμερισμό της περιουσίας και ιδιοκτησίας μετά τον θάνατο του Ιωάννη Α΄: “Οι γιοί του νωρίς εγκατέληψαν, επειδή οι κτηματικές ιδιοκτησίες παραχωρήθηκαν σαν προίκα της ξαδέρφης τους Θαμάρ στον Φίλιππο των Ανδεγαυών (Ανζού) του Τάραντα. Στα 1294-95, τα δύο αδέρφια, όπως επίσης και η αδερφή τους, που ήταν χήρα του Δούκα των Αθηνών, φαίνεται πως δήλωσαν υποταγή στον Κάρολο Β΄ της Νάπολης, πατέρα του Φιλίππου συνδεόμενοι έτσι στενά με την λατινική εξουσία”⁵².

Η τελευταία περίοδος του Ιωάννη Α΄

Στα 1289 πεθαίνει ο Ιωάννης Α΄, ο οποίος μετά από επιθυμία του, θάβεται στο βυζαντινό μοναστήρι της “Πόρτας Παναγιάς”. Πάνω από τον

να κυβερνήσει.

⁴⁹ Να σημειωθεί πως το 1296 ο Θωμάς Άγγελος, γιος του Νικηφόρου και αδερφός της Θαμάρ, ως διάδοχος του πατέρα του για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, μεταξύ των διαφόρων μεγαλοπρεπών τίτλων, επωμίστη επίσης και του τίτλου του “Κόμη του Αχελώου” (Ασπροπόταμος), βλ. Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, 275.

⁵⁰ Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης η Αλβανία, το Δυρράχιο και όλες οι γήινες εκτάσεις κάτω από αυτό, αποτέλεσαν μέρος του Ελληνικού Δεσποτάτου της Ηπείρου. Ο Δεσπότης της Ηπείρου Θεόδωρος Άγγελος Κομνηνός έχτισε το κάστρο του Δυρραχίου, κατόπιν το 1372 τον διαδέχτηκε η Γαλλική οικία των Ανδεγαυών (Ανζού), που χρησιμοποίησαν το Δυρράχιο σαν έδρα του Βασιλείου της Αλβανίας (Regnum Albaniae).

⁵¹ Α. Κουκούδης, *Η μεγάλη Βλαχία και η βυζαντινή Δημοκρατία του 13ου -14ου αιώνα*, Ιστορ 2009; Ρ. Magdalino, *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium*, Aldershot 1991, 36-37.

⁵² Α. Κουκούδης, *Η μεγάλη Βλαχία και η βυζαντινή Δημοκρατία του 13ου -14ου αιώνα*, Ιστορ 2009

τάφο του υπάρχει ακόμη σήμερα, από την εποχή της θεμελίωσης της εκκλησίας, μία εικόνα όπου ο Ιωάννης, οδηγείται από ένα άγγελο προς την Παναγία που κρατά τον Ιησού [σχ. 8]. Ακόμη και η γυναίκα του έγινε μοναχή με το όνομα Υπομονή, χτίζοντας ένα άλλο μοναστήρι (το μοναστήρι της Ελεούσας Λυκουσάδας)⁵³, στην πόλη τότε ονομαζόμενη: Φανάρι της Καρδίτσας. Σήμερα εκείνο το μοναστήρι καταστράφηκε τελείως. Μα γιατί ο Ιωάννης Α΄ που ήταν Σεβαστοκράτορας και δεσπότης της Θεσσαλίας και που διοικούσε μια τόσο μεγάλη έκταση γης, έχτισε το μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς στην Πύλη; γιατί εκεί και όχι σε ένα άλλο μέρος; Γιατί για παράδειγμα, δεν το έχτισε κοντά στην πρωτεύουσα του κράτους-επικρατείας του, που ονομαζόταν Νέα Πάτρα (Υπάτη); Ποιά ήταν αυτή η απόκρυφη σχέση με την Πόρτα Παναγιά;

Τα έγγραφα που αποδεικνύουν την σημαντικότητα του μοναστηριού της Πόρτας Παναγιάς.

Γνωρίζουμε από διαφορετικές πηγές πως αυτό το μοναστήρι των “*Μεγάλων Πυλών*”, ονομαζόμενο Πόρτα Παναγιά, είχε μία ανυπολόγιστη περιουσία αγαθών και κτημάτων. Ο καθ. Βασίλειος Πανάγος ⁵⁴ γράφει: “Την εδαφική του επικράτεια αποτελούσαν ποτάμια, βουνά, χωριά και εκτεταμένες περιοχές. Πολλά άλλα μοναστήρια και εκκλησίες, ήταν κάτω από την δικαιοδοσία της (Πόρτας Παναγιάς). Ήταν σε εκείνη την περίοδο, το πιο σημαντικό μοναστήρι θρησκευτικής πίστης και λατρείας, όπως ενδεικνύεται στο επίσημο έγγραφο του 1336 ονομαζόμενο «*χρυσόβουλο*», με το σιγίλιο του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου φυλασσόμενο στην βιβλιοθήκη του μοναστηριού Ντούσικο [σχ. 9]. Αυτό το διάταγμα, επικυρώνει το προηγούμενο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, που γράφτηκε μεταξύ του 1283 και του 1288. Σε εκείνο το έγγραφο αναφέρεται κατά λέξη πως: «*η Πόρτα Παναγιά ονομαζόταν Ι.Μ. των Μεγάλων Πυλών, πως η Παναγία ονομαζόταν Ακαταμάχητος και πως η Πόρτα Παναγιά ήταν το Πρώτο Αξιοσέβαστο Μοναστήρι*”. Στο διάταγμα επίσης γίνεται αναφορά, στις τεράστιες ιδιόκτητες ιδιοκτησίες του μοναστηριού (που αποκτήθηκαν ακόμη και διαμέσου χορηγήσεων) και στην μεγάλη ποσότητα πλούτου και δωρεών. Επί τούτου είναι απόδειξη, ένα ορκωτό έγγραφο του δεσπότη Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου του Ιουνίου 1342, που σήμερα φυλάσσεται στην Βιβλιοθήκη του μοναστηριού Βαρλαάμ των Μετεώρων.

Σε ένα άλλο χειρόγραφο με το Σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ τους έτους 1393, που φυλάσσεται στο μοναστήρι του Ντούσικο,

⁵³ Τοποθεσία Λοζάδα

⁵⁴ Ο καθ. Βασίλειος Πανάγος είναι ιστορικός ερευνητής της Πύλης Τρικάλων.

δηλώνεται πως μετά το 1393, όλα τα αγαθά και κτηματικές ιδιοκτησίες του μοναστηριού της Πόρτας Παναγιάς, πέρασαν στο μοναστήρι του Ντούσικο, γιατί στην περίοδο 1381-1393, το μοναστήρι των “Μεγάλων Πυλών” γκρεμίστηκε και οι μοναχοί μεταφέρθηκαν στο κοντινό μοναστήρι του Ντούσικου.

Η ανάλυση των γεγονότων και των εγγράφων στήριξης, ενδυναμώνουν την θεωρία μου, βάση στην οποία, το μοναστήρι της Πόρτας Παναγιάς διαφύλαξε τις πέτρες της Αγίας Οικίας της Ναζαρέτ, για μία περιορισμένη χρονική περίοδο.

Επομένως είναι φανερός ο ρόλος της βυζαντινής οικογένειας των Αγγέλων Δούκα Κομνηνών κατά την *Μετατόπιση της Αγίας Οικίας (Σάντα Κάζα) του Λορέτου* κατόπιν της χορηγίας των ιερών πετρών για τον γάμο της Θαμάρ⁵⁵ με τον Φίλιππο Β΄ του Τάραντα.

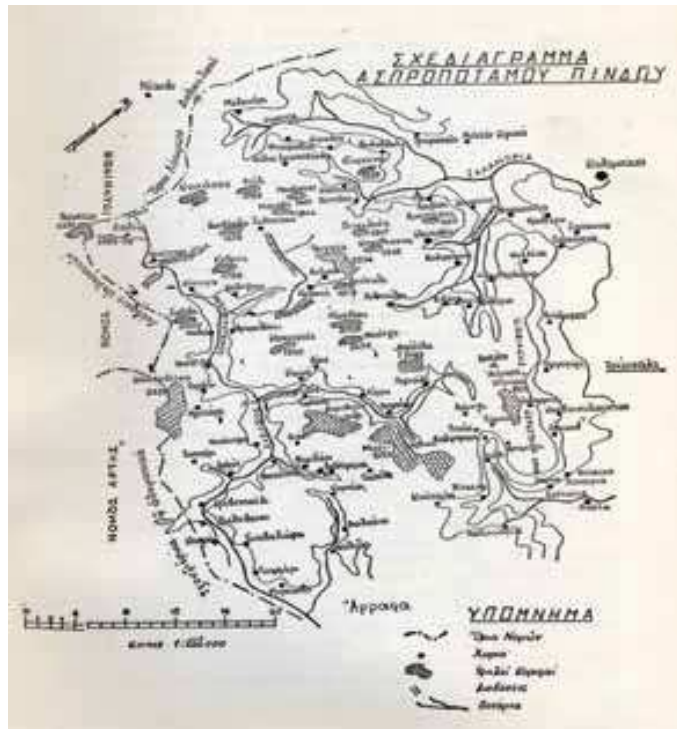
⁵⁵ Perrat Ch. – Longnon J., *Actes relatifs à la principauté de Morée (1289-1300)*, Paris 1967, p. 39 (21), p. 53 (41).

Σχ. 1. Η εκκλησία της Πόρτας Παναγιάς και οι τρεις τοίχοι της Σάντα Κάζα (Αγία Οικία) του Λορέτου.

Σχ 2. Πύλη (Νομός Τρικάλων – Θεσσαλία . 48 Χμ, από τα Μετέωρα)

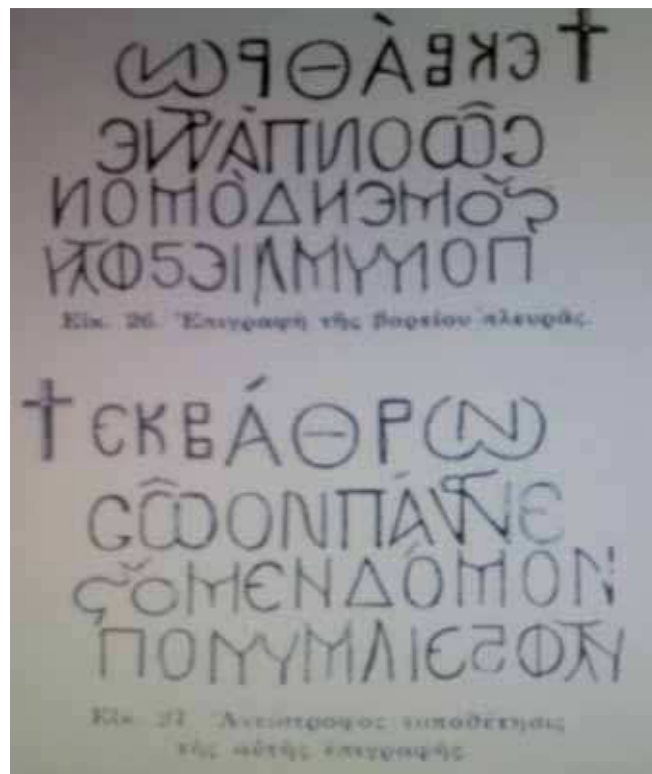
Σχ 3. Χάρτης του νομού, από τον Χατζηγάκη Αλέξιο, “Ιστορικές πράξεις – Ασπροπόταμος της Πίνδου”, Αθήνα 1961, 66.

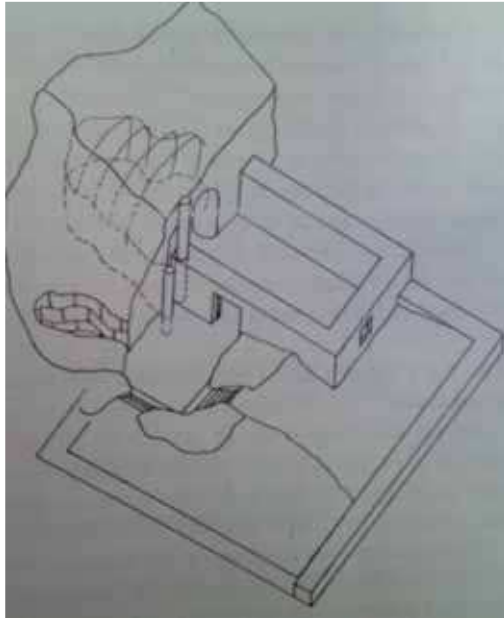
Σχ 4. Οι δύο αντίστροφες βυζαντινές εικόνες

Σχ. 5. Τορνέσι / Νομίσματα του Γκούιδου Β' Ντε Λα Ρος, Δούκα των Αθηνών

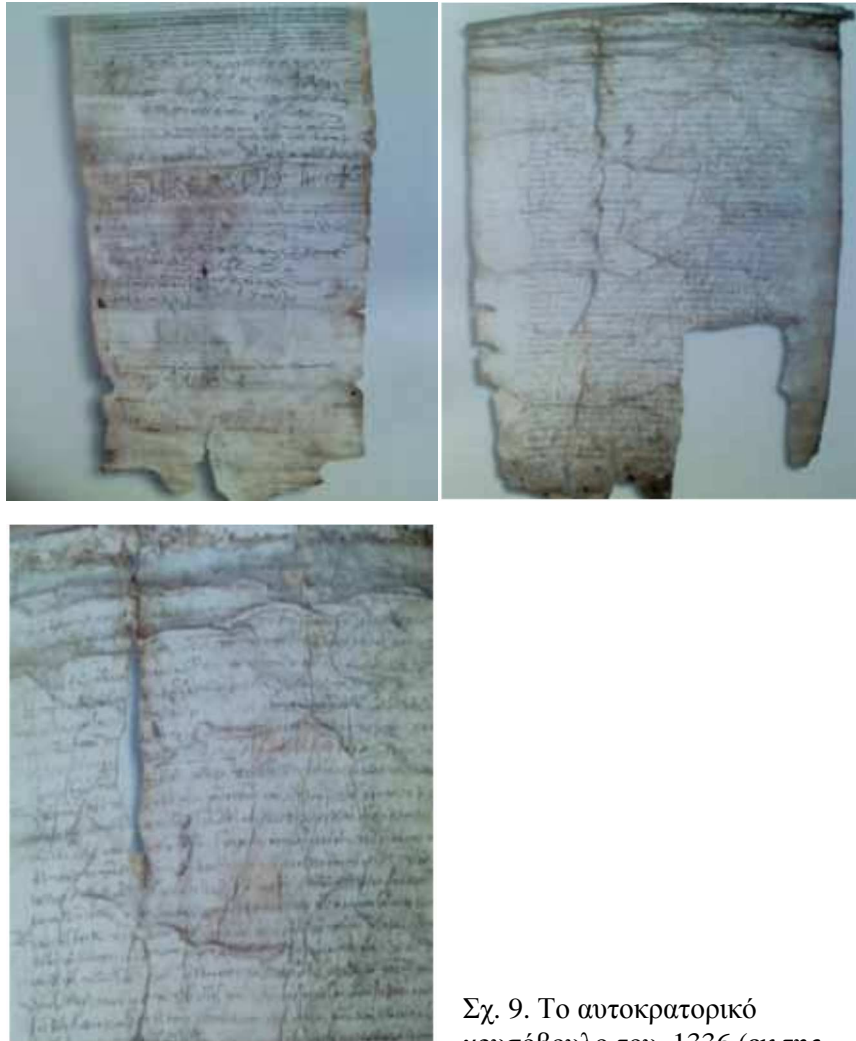
Σχ 6. Κατοπτρικό – παλίδρομο κείμενο της επιγραφής. (παρατίθεται επίσης και η αντιστροφή του κειμένου)

Σχ.7 (Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, 137 σχέδιο 35) Αξονομετρία της σεβάσμιας δομής στο Λορέτο (α. οικία) μπροστά στην σπηλιά της Ναζαρέτ, συμπεριλαμβανόμενη η ιδανική ανοικοδόμηση της εκκλησίας- domus ecclesia (εκ του N. Monelli, *La Santa Casa di Loreto*, 87)

Σχ. 8. Τοιχογραφία πάνω από τον τάφο του Ιωάννη Α΄

Σχ. 9. Το αυτοκρατορικό χρυσόβουλο του 1336 (εκ της εκδόσεως της Ι.Μ. Ντούσινο "Πόρτα Παναγιά").